

M. G. Bartoli, Das Dalmatische (Schriften der Balkankommission, հատ. IV et V), 1906; A. Iye, Il dialetto veglioto, arch. glott. ital. հատ. IXի մէջ: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75.

8.— Խումաներեն, արգի Խումանիոյ լեզուն է: Այս երկիրը նախապէս կը կոչուէր Տակիս և բնակուած էր Թրակացիներով:

Ան կը պարունակէր բուն Ռումանիան, Մոլոտզաւագիան, Թրանսիլվանիան և Պիսարապիան:

Հռովմայեցի Տրայիանոս կայսրը նուաճեց այդ երկիրը և զերածեց հռովմէական գաւառով 106 թուականին:

Իր տիրապետութիւնը ապահովելու համար այնտեղ, իտալիոյ զանազան մասներէն բազմաթիւ հռովմէացի գալթականներ բերաւ և բնակեցոց Քանուրի ձախ ափիք: Անսնք հնո՞ւ հաստատուելով երկիրը լատինացուցին: Թրակերէնը անհետացաւ և անոր աւելաբնիրուն վրայ կիրտուեցաւ նոր լատինական լեզուն մը, որ կոչուեցաւ ոռոմաներէն, որուն հնագոյն յիշատակարանը 16րդ դարէն է: Խումաներէնը մեծապէս ազգուած է սրբականէն, գիբաւոր այն պատճառով, որ եկեղեցական լեզուն սլաւական է: Խումաներէնի բարբառներն են՝ վայախերէն, մոլտաւերէն, Թրանսիլվանիոյ բարբառ և մակեդոնա-ռումանական: Վերջինը, որ բոս տեղացիներու կը կոչուի արոմէին, կը խօսուի մինչև ներկայիս մասնաւորաբար Թիսալիոյ, Ալպանիոյ, Մոնասթերի և Սալտնիկի շրջանները: Տես H. Tiktin, Grundr. der rom. Phil. I. էջ: O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, 2 հատոր, Paris, 1901—1932; A. Rosetti, Istoria limbii române, I-II, Bucarest, 1938;

S. Puscariu, Etudes de linguistique roumaine, Cluj, 1937 et Studi introromâne, 3 հատոր, Bucarest, 1906—1929; Th. Căpidan — Megleno, România, 3 հատոր, Bucarest, 1925—1936. Եսանէն՝ Aromâni, dialectual aromân, Bucarest, 1932; E. Seidel, Linguistische Beobachtungen in der Ukraine (A. Rosetti), Bulletin linguistiqueի մէջ, 1943—II); S. Pop, Grammaire roumaine, Berne, 1948: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75—76.

ԱՆՈՒՃԱԿԱՆ ՎՐԴ. ԶԴՂԱՆՆԵԱՆ
(Շարունակելի՝ 11)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆԻՔԸ

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔ — Ս. ՆՇԱՆ

8ԵՂԱՂԲԱԿԱՆ. — Կարմիր կամ Կարմական Ս. Նշան Վանքը կը գտնուէր Զմէշկածակի Ազրակ գլւզին մօտ: Կարմիր կոչուած է, որովհետեւ և Կարմիր են հողն և քարինք այս բարձրաւանդակին, որոյ վրայ շնուռած է վանքը (Մրուանձտեանց, թ. Աղքար, թ. Հատոր, էջ 115): Արուն Քարտողն, որ ժի. դարու թ. կէսին կ'ապրէր, սահէս նկարագրած է: «Ձի Կարմիր վանքս ի վերայ սպառած քարի է: հողն կարմիր է: յարեւելից կողմին Ազրակն է և Պաւզանն: յարեւմուց գեհն՝ ուորը էնան, Հազարին, և Աղկաւէն: Կարաւային կողմին Զմէշկածագ քաղաքն: Հրափսային կողմին Ազներն և Սիւզնկայ լեան» (թ. Լալայեան, Ցուցակ 2հա. Վասպուրականի, էջ 536): Տրգառն պատմութիւն մը այս Վանքի մասին և լոյսու եկեղեցագիտական շաբաթաթիւթիւն մէջ (1906, էջ 569):

ՊԱՍՄԱԿԱՆ. — Կարմիր Վանքի առաջնորդներէն ծանօթ են շատ քիչեր: այսպէս:

1.—Տե՛ Սելիմիկը, 1435—6. — լ. Ս. Խաչիկեան, Հիշտակարաններ, ժե. դար, Մասն Ա., էջ 448 և 466:

2.—Կիրակոս Խպիսկոպոս, 1537. այդ թուականին Վանքը ունէր 16 Միաբաններ: — Tisserant, Cod. Armeni, Romae, 1927, p. 148:

3.—Խումայ Սպիփսկոպոս, 1621—3. — Հանգ. Ա.մ., 1924, էջ 123: թ. Աղքար, թ. Հատոր, էջ 329:

4.—Աւելիս Վարդապէտ, 1683—4. — Tisserant, Cod. Armeni, Romae, 1927, p. 127: Լոյս, 1906, էջ 570:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ. — Եսանգէս սակաւ են մշակութային առևելաններ: Գասատան մը գոյութիւնը երաշխաւորոց հաստատուն տեղեկութեանց չենք հանդիպած: Թերեւս ներսուի ենթագրել նման բան մը, նկատի ունենալով որ Ալեքսիանոս արեգան և Ասարան» անունը կը գործածէ 1537ին, իսկ աւելի ուշ, 1684ին ալ, կը տեսնենք օճի-

մարանո կոչումը Արսէն արեղայի գրչին տակ։ Հոս կ'ամփոփենք ինչ որ կրցած ենք քաղել զանազան ազրիւթներէ, գուշագրական գործունէութեան մասին։

Ա. — Գրիգոր Գրիչ, 1435ին օրինակած է, Զըշկած ազի Կարմիր մնասատնին մէջ, Մատսց մը, տէր Մելիքիսկիթի խնդրան քով։ — Է. Ս. Առաջիկեան, Հիշտակաբարտներ, ԺԵ. գար, Մասն Ա., 1955, էջ 448։

Թէս գրիչին անունը չէ յեւուած, բայց աւելորդ չենք համարիր հոս արտագրել հետեւալ յիշտակարանն ալ. «Մատսց Զեսնապրութեան», որ Կոչի Երիցասեար. Գրեալ ի Զըշկած ազ, ի Վանքն Կարմիր, յամի ՊՂիս = 1448. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 387։

Բ. — Մկրտիչ Կրօնաւոր Գրիչ, 1436ին օրինակած է Գոնձարան մը. — Խաչիկեան, Հիշտակաբարտներ, ԺԵ. գար, Մասն Ա., էջ 466։

Գ. — Ալէքսիանոս Արզ. Բասենցի, Գրիչ, 1537. որդի Մարտիրոսի և Եղիսաբեթի.

1. — Գիրք Սալմոնաց, 1537ին օրինակած է բոլորգրով. — Tisserant, Cod. Arm., p. 147-8։

2. — Աւետարան, օրինակած է բալոր գրով. Նիւիթն է մագաղաթ (կրինազիր). — Ե. Լուայեան, Յուցակ Հայ. Զես. Վասպորտականի, Թիֆլիս, 1915, էջ 535 և 1007. Երկիցս նկարագրուած է, նախ իրբն ԺԵ. զարու գրչութիւն և յետոյ իրբն ԺԵ. գարու։ Երկու քանի ալ սիսալ սակայն. ճիշգն է ԺԵ. գար։

Դ. — Վարդան Սբեղայ, Գրիչ եւ Մաղկող, 1613-1625, իր ուսուցիչները եղած են, Տէր Գրիգոր, Տէր Յովանէս ևոր զծազիկն ուսուցու, և Ստեփանոս Քաֆթայ ևոր զգիրն ուսուց ձբիս։ Իր աշակերտն է եղած Թովմայ Եպիսկոպոս։ Իր ընդօրինակութեամբ ծանօթ են բաւական ձեռազիրներ. այսպէս,

1. — Աւետարան, 1613ին օրինակած է. — Յ. Կ. Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1895, էջ 87, թ. 22։

2. — Աւետարան, 1614ին նորոգած և կագմած է. — Նոյն, էջ 81։

3. — Դատաստանալիրք Մխիթար Գոշի, 1618ին օրինակած է բոլորգրով. — Յուցակ Զես. Եջմիածնի, 1863, թ. 482։

4. — Ստիլիսաւրան — Ժամագիրք — Պատրագանասոյց. — 1621ին օրինակած է բուլոր գրով, գժուարին պայմաններու մէջ, Խարտիչարու Պիտրոս Եպիսկոպոսին համար. — Հանգէս Ա.մ., 1924, էջ 123։

5. — Աւետարան, 1623ին, ընդ հովանեաւ Ա. Աստուածածնին և Ա. Կարտպետին և Ա. Հրեշտակապետացն, Բենիկի Առաջնորդ Տէր Յովհաննէս Եպիսկոպոսին համար։ Իր աշակերտը Թովմայ Եպս. շատ աշխատած է թուղթը կոկելու. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 329-330։

6. — Շարակինց, 1625ին օրինակած է, ընդ հովանեաւ Ա. Կարտպետին, Ա. Նշանին և Ա. Ասրպանին, Տէր Եղիսայի համար. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 372։

Ե. — Արսէն Արենցի, Քարտող ՓՈ Կամպող, 1682-1693. ծնողքը Արսէն և Կուլսաւն. ուսուցիչը Ներսէս Վրդ.։ Աշակերտը Գուքրիկ Խաչիկ, Թուղթ Կոկող և սրբագրոց Իր գործերէն յայտնի են։

1. — Մատսց, 1682ին օրինակած է, բուլոր գրով, Պըրեխից Տէր Դապարի համար. — Tisserant, Cod. Arm., p. 127։

2. — Աւետարան, 1684ին օրինակած է. — Լոյս, 1906, էջ 569-570։

3. — Աւետարան, 1693ին վերսին նորոգած և կազմած է. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 366. —

ԽԱՐՏԻՇԱՐԻ ՎԱՆՔ

ՏԵՂԱԿՐԱԿԱՆ. — Խարտիչարի Ս. Կարապետի Վանքը կը գտնուէր Զըշկած ազի մօտ, աւերակ վիճակի մէջ։ Ըստ Գարեգինի Վրդ.։ Արտանձտեանցի և շէնքին մահցորդը զեռ հոյակապ և գեղեցկակերտ՝ իրաւամբ կը գրաւէ մարզոց հիացումն և արցունք կը քամէ տեսնողաց աշքերէն։ — Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 117։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Խարտիչարի Վանքին հնութիւնը ըստ ծանօթ տուեալներու կը վերանայ մինչեւ ԺԵ. գարու հէսը։ Վանքին առաջնորդներէն կը յիշուին։

1. — Տէր Յովհաննէս Առաջնորդ, 1449. — Լոյս, 1906, էջ 862։